

Зоя Мельнікава

Брэст

**Дзеля волі і красы:
публіцыстыка Змітрака Бядулі
пачатку XX стагоддзя**

На працягу мінулых стагоддзяў мара аб самастойнасці, нацыянальна-духоўнай незалежнасці для беларусаў па волі гістарычнага лёсу заставалася няздзейснай. Існаванне і развіццё беларускай самасвядомасці ў складзе Рэчы Паспалітай, а затым Расійскай імперыі адбывалася ў рэчышчы тагачасных сацыяльна-палітычных і грамадска-культурных працэсаў, часта – насуперак ім. У XIX стагоддзі ўзнікла і сфарміравалася ідэя беларускасці, сацыяльнай і нацыянальнай незалежнасці беларусаў. Рэальна-гістарычныя ўмовы для яе рэалізацыі ўзніклі толькі ў пачатку XX стагоддзя.

Паднявольная гісторыя беларусаў у складзе мацнейшых суседніх дзяржаў, тым не менш, акумулявала ўнутрынацыянальны духоўны патэнцыял, што выразна выявілася ў нацыянальна-вызваленчым руху, у беларускім літаратурным працэсе XIX і пачатку XX стагоддзяў. Прага зямлі, волі, паўнаважнасці нацыянальна-суверэннай самарэалізацыі, імкненне дайсці са сваім, вякамі забраным, народам-працаўніком да “жаданай волі” вызначала ідэйна-творчую пазіцыю беларускіх пісьменнікаў-дэмакратаў, уплывала на ідэйна-філасофскую скіраванасць усяго літаратурнага працэсу, асабліва мяжы стагоддзяў і пачатку XX-га.

XIX стагоддзе было часам унутранага выпявання, выношвання ідэі беларускай суверэннасці. Гэта выявілася ў збіранні культурна-этнаграфічнай, фальклорна-міфалагічнай беларускасці, у дэклараванні арыгінальнасці, самабытнасці беларускай мовы, гісторыі, народнай культуры. Да гэтага, акрамя саміх беларусаў, спрычынілі-

ся вучоныя-народазнаўцы, пісьменнікі і мысляры-дэмакраты суседніх дзяржаў.

У пачатку XX стагоддзя ў беларускай нацыянальна-культурнай прасторы пад непасрэдным уплывам ідэй “маладой Польшчы” выспела ідэя новай, маладой Беларусі. Яна пачала свой радавод з паэзіі Янкі Купалы, была падхоплена інтэлігентамі-адраджэнцамі, тагачаснымі беларускімі пісьменнікамі. У беларусаў тады не было (як, відаць, на жаль, і сёння няма, за рэдкім выключэннем) сваёй нацыянальна арыентаванай палітычнай эліты.

Трыбунай непасрэднага звароту з ідэямі самачыннасці, нацыянальна-культурнага адраджэння стала дэмакратычна арыентаваная перыёдыка пачатку XX стагоддзя, найперш газета “Наша Ніва”. Беларуска пісьменнікі былі ў той час і на працягу XX стагоддзя заставаліся і мастакамі-творцамі, і філосафамі-ідэолагамі, адначасова выконваючы высокую місію нацыянальна-патрыятычнай палітычнай эліты беларускага грамадства.

XX стагоддзе стала эпохай непасрэднага змагання беларусаў за дзяржаўны і нацыянальны суверэнітэт, што найвыразней увасобілася ў літаратуры, асабліва ў публіцыстыцы класікаў, якія ўсведамлялі сваю місійнасць, і ў меру таленту і духоўнай моцы выконвалі гэтую місію. Гэта выразна засведчана ў публіцыстыцы першых дзесяцігоддзяў XX стагоддзя Янкі Купалы, Максіма Гарэцкага, Змітрака Бядулі, Язэпа Лёсіка, Алеся Гаруна, Максіма Багдановіча, у яе дзяржаўна-адраджэнцкім пафасе.

Надзвычай яркай, змястоўнай і пафаснай была публіцыстыка Бядулі, які пераканана даводзіў, што найбольш небяспечная “смерць духу”, а той, (...) *што галаву сваю схіляе, пужаючыся, той нявольнікам стане ў чужынца і будзе пыл ад яго ног выціраць*. На жаль, гэтае папярэджанне пісьменніка і сёння выглядае сумным прароцтвам. А вялікі клопат мысляра-адраджэнца аб волі і красе, аб несмяротнасці беларускай народнай душы надзвычай актуальны і сёння, амаль праз век з таго часу, як пісаліся напоўненыя трывогай бядулеўскія радкі. Таму вельмі важна яшчэ і яшчэ засяроджана іх перачытаць, тым больш, што філасофска-публіцыстычныя эсэ і артыкулы Бядулі вядомыя абмежаванаму колу даследчыкаў, да іх рэдка звяртаецца беларускае літаратуразнаўства.

Грамадзянскія і творча-эстэтычныя ідэалы Бядулі знайшлі даволі поўнае і выразнае ўвасабленне ў яго публіцыстыцы ў “Нашай Ніве”. Бядуля-публіцыст, філосаф-эстэт свядома замоўчваўся, або ў савецкі час ацэньваўся прадзюжата ў сувязі з тым, што ён адразу “не

прыняў” бальшавіцкую рэвалюцыю і братазабойчую грамадзянскую вайну. У сваіх творах і публіцыстыцы 1918–1920-ых гадоў, якая і сёння застаецца малавядомай, пісьменнік не хаваў свайго непрыняцця палітыкі бальшавізму і бальшавіцкіх адносін да Беларусі. Па гэтай самай прычыне ідэалагічна заангажаванае літаратуразнаўства мінулых дзесяцігоддзяў так і не ацаніла па вартасці як усю спадчыну пісьменніка, так і яго палымяныя адраджэнцкія і грамадска-асветніцкія артыкулы “нашаніўскага” часу, асабліва 1914-га года.

Знаёмства з публіцыстыкай Бядулі, якую змяшчала на сваіх старонках “Наша Ніва”, пераконвае, што аўтар меў свой погляд на тагачасныя грамадска-палітычныя падзеі, думаў аб будучай Беларусі. Менавіта ў 1914 годзе, калі няўхільна набліжаўся крах Расійскай імперыі і ішла імперыялістычная вайна, у якой беларусы, як і ў іншых войнах Расіі раней, зноў выкарыстоўваліся як таннае гарматнае мяса, Бядуля ў публіцыстыцы стварае своеасаблівую праграму дзейнасці, праграму практычнага асветніцтва, распрацоўвае і абгрунтоўвае розныя напрамкі рэалізацыі задач беларускага будаўніцтва, беларускага нацыянальнага адраджэння, шукае сродкі абуджэння беларускага народа да годнага вольнага жыцця, думае, як падняць свой народ з каленяў. Бядулевы публіцыстычныя артыкулы “Не адным хлебам...”. “Купальская ноч”, “Падмогі”, “К жыццю!”, “Святло”, “Жыла, жыве і будзе жыць!..” і некаторыя іншыя стаяць упоравень з праграмнымі артыкуламі Максіма Гарэцкага “Наш тэатр” (1913), “Развагі і думкі” (1914) і іншымі.

Творча-эстэтычная канцэпцыя і асветніцкая праграма Бядулі-мастака і патрыёта выкладзены ім у артыкуле “Не хлебам адзіным...” (1913). Нельга не заўважыць, што Бядуля быў прыхільнікам хараства і гармоніі, як і Максім Багдановіч, калі сцвярджаў, што на зямлі няма нічога вышэйшага за *святое, адвечнае хараство*, што хараство – *маці жыцця, кіраўніца добра і праўды*. Аўтар даходліва тлумачыў чытачам беларускай газеты “Наша Ніва”, што хараство праяўляецца ў жыцці ў розных формах: у музыцы, у паэзіі, у жывалісе, у разьбярстве, у рамёствах, у свецкіх і рэлігійных звычаях. *Жыццё можна назваць веткай, хараство – мёдам гэтай веткі, а чалавека – пчалінай, збіраючай гэты мёд*¹.

Бядуля як філосаф-эстэт даводзіў тагачаснаму чытачу, што ў кожнага народа па-свойму, у розных відах і стылях мастацтва, выяўляецца

¹ Змітрок Бядуля, *Збор твораў*: У 5 тамах, Мінск 1986, т. 5, с. 385. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

душа народа, народны характар і ўласцівае народу паняцце характва. І калі камусьці захочацца грунтоўна пазнаёміцца з жыццём нейкага народа, то варта гэта знаёмства пачаць з вывучэння народнай культуры і мастацтва.

Бядуля з болем пісаў, што многапакутная гісторыя Беларусі папярэдніх стагоддзяў не спрыяла тварэнню беларускіх духоўных скарбаў, але спакутаваная душа народа зберагла многа “пекнага, дарагога”. Яно пакуль што пакрыта “пылам нядбаласці”. Вывучэнне, даследаванне духоўнай спадчыны народа, яго гісторыі, культуры, мастацтва павінна стаць, на думку аўтара, першачарговай задачай:

Хто мае святы агонь у сэрцы сваім, хай не стаіць збоку, а хай бярэцца гарача за працу над пазнаннем характва нашай старонкі, нашага народа. Няхай прытуліцца гарачым сэрцам да зямелькі-маткі роднай і вокам загляне глыбока-глыбока ў жыццё: у зямлю аж да дзедзюўскіх костачак, у людзей – да бяздоні душ, у край – праз усе яго долі, да першых дзён і спазнае душу сваёй зямлі, душу народа ў найцікавейшых, у характэрных праявах, каторыя выліваюцца ў песнях, казках, звычаях (385).

Заахвочваючы і пераконваючы, што ўсё, у чым праяўляецца душа народа, неабходна збіраць, запісваць, фатаграфавачь, Бядуля падкрэсліваў, што гэта і ёсць наша характво і багацце, але ж адначасова яно з’яўляецца часцінкай агульналюдскага характва і багацця.

Гэта была вельмі каштоўная і своечасовая выснова філосафа-эстэта, якая стымулявала беларускі народ да актыўнага культурна-асветнага жыцця, падымала пачуццё нацыянальнай годнасці, самакаштоўнасці ва ўласных вачах.

У артыкуле “Купальская ноч” (1913) Бядуля зноў заклікае беларусаў шматмільённай грамадой ісці наперад па сваім шляху, шукаць *загубленую сваю душу, душу свайго народа*. Старэйшае пакаленне, настойвае пісьменнік, павінна перадаваць свой духоўны, эстэтычны, гістарычны вопыт і веды маладзейшым. Няхай дзяды пры купальскіх агнях, сімвалах жывой памяці продкаў, раскажуць унукам дзіўныя казкі сівой даўніны, калі народ жыў вольна і годна. Аўтар метафарычна-ўзнёсла выказвае сваё заповітнае жаданне, каб у душах беларускай моладзі запалаў *агонь змагання за сваё роднае*. Бядуля падказвае, што для беларускага народа пошукі купальскай кветкі шчасця – гэта пошукі волі, бязмернага скарбу, які можна знайсці толькі на *беларускім шляху*, на шляху *нашага нацыянальнага адраджэння* (387).

Верай у маладую Беларусь, у сілу і розум моладзі, якая здольна выратаваць свой народ ад фізічнага і духоўнага вымірання, прасякнуты

артыкул “Падмогі” (1914). Як асветнік, як добры знаўца беларускай вёскі разважае Бядуля аб прычынах *народнага п’янства*. Народ п’е, бо цёмны, а цёмны, бо п’е. Але ёсць выйсце з гэтага зачараванага кола – даць народу асвету. *Ён (народ – З. М.) цёмны – ён не ведае, якой другой гульнёй насыціць сябе пасля цяжкой працы, як выпіўка. Яму патрэбна нейкая гімнастыка, рух, сувязь з людзьмі і... ён ідзе ў карчму...* (388).

Бядуля настойліва пераконвае, што народ трэба ратаваць, хутчэй ісці селяніну на дапамогу: *Трэба даць траву, рух і новае жыццё яго мазгам і душы. Ён звяртаецца да народнай інтэлігенцыі шчыра ўзяцца за асветніцкую работу, каб ратаваць свой народ ад выраджэння. “Не дачакаемся мы ад “лепшых” братоў сваіх ніякай падмогі – мы самі павінны ратавацца!*

...Болей светлыя, свядомыя сыны бацькаўшчыны, цяпер пара брацца за працу!

Цяпер рука аб руку з народамі! Гэта праца дасць у скорым часе багатае жніво і народная душа загойцца з тых глыбокіх ран, каторыя спрадвеку ўкараніліся ў яго душы, дзякуючы варункам, у якія быў пастаўлены народ (389).

Пераканана Бядуля-асветнік змагаецца з дэнацыяналізацыяй беларускага народа, гнеўна выступае супраць абалваньвання і разбурэння народнай свядомасці ці праз ачмурэнне гарэлкай, ці праз мэтанакіраваную русіфікацыю. Перасперагаючы ад вынішчэння бясхітраснага і цягавітага беларуса *народным п’янствам*, пісьменнік заклікае неадкладна разгортваць культасветную працу менавіта на роднай мове: *Пры гэтым трэба памятаць, што кожная культурная работа сярод беларусаў павінна весціся ў беларускай мове, бо не можна ламаць душы народнай* (389).

З вялікім смуткам за беларусаў успрымаецца гэты артыкул Бядулі сёння, амаль праз сто год, бо *народнае п’янства* не перастала быць беларускім народным бедствам. Ды сёння яно яшчэ больш небяспечнае, бо разам з экалагічнымі катастрофамі пагражае генетычнаму здароўю будучых пакаленняў.

У публіцыстычным артыкуле “К жыццю!” (1914) Бядуля абазначыў шэраг праблем, што стаялі ў той час перад беларускім народам і краем, каб, нарэшце, змяніць жыццё да лепшага, павысіць узровень жыцця і асветы працоўнага народа. Гэты артыкул – непасрэдны зварот да беларускай інтэлігенцыі і да заможных людзей, хто, кіруючыся сумленнем, спачуваннем да цёмнага і пакутнага народа, павінен вывесці беларусаў на шляхі сапраўднага, годнага жыцця.

Усведамляючы нізкі ўзровень самасвядомасці народа, кансерватыўнасць і інертнасць яго мыслення (*У гэтым з незапамятных часоў і ўся трагедыя жыцця*), аўтар з пачуццём грамадзянскай адказнасці за лёс народа заклікае і іншых настойліва весці асветніцкую працу, рыхтаваць народную свядомасць *да новай ідэі ў жыцці: Жывое жывым і корміцца! Досыць нам здавальвацца пустымі казкамі, прыгожымі словамі* (390).

Заклапочаны погляд Бядулі-публіцыста быў звернуты найперш на беларускую вёску. У жыхарах вёскі ён бачыў жыццяздольны сацыяльна-грамадскі патэнцыял, але вёску, настойліва паўтараў пісьменнік, трэба абуджаць і *асвятляць*.

Ён папракаў у нерашучасці, бяздзейнасці, *духоўным гультайстве* тых, хто мог бы паспрыяць прагрэсу, асабліва на вёсцы:

Чаго вы майчыцё, жывыя, святлейшыя людзі нашы?

Ідзіце да працы! Будуйце будучыню народу беларускаму.

Няхай селянін напраўдзе падмогу мае ад шчырых братоў сваіх... (390)

Бядулю абурала, што тыя, хто ўзносяць сябе над працоўным народам і прымяраюць да сябе імідж народных беларускіх правадыроў, з'яўляюцца імі толькі на словах. Ён заклікае гэтых духоўных "лайдакоў": *Ад слова да дзела!*

...Не кажыце, што не патрапіце, трэба толькі захацець...

Не кажыце: "Яшчэ пасеем..."

Кожная хвілінка дарага.. (391).

Публіцыстычны артыкул "Святло" (1914) – арыгінальны ідэйна-эстэтычны трактат, які шмат у чым пераклікаецца з артыкулам "Не адным хлебам..." Гэта метафарычна-філасофскі роздум мастака аб уласнай творчасці і яе прызначэнні, аб вялікім творчым патэнцыяле народнай душы, аб тым, што духоўная праява, творчасць, урэшце мае практычную мэту: быць рухавіком грамадскага жыцця, скіроўваць народ да прагрэсу. Пісьменнік, па сутнасці, робіць бліскую спробу тэарэтычна асэнсаваць прыроду і прызначэнне мастацтва, хараства.

Здольнасць асобнага чалавека, людзей і ўсіх народаў да творчасці – гэта найвялікшае дасягненне чалавецтва і найвялікшая каштоўнасць жыцця. Творчасць азначае рух народнай свядомасці наперад. Асабліва тады ўзрастае грамадскае значэнне мастацтва і творчасці, калі народнае жыццё (тут Бядуля меў на ўвазе сацыяльна-грамадскія абставіны на Беларусі, якая заставалася ўскраінай Расійскай імперыі), гіне ў застоі. Аўтар сцвярджаў, што моцны, валявы, творчы чала-

век і ў неспрыяльных умовах, і з *хаосу* здольны стварыць штосьці каштоўнае і патрэбнае іншым.

Творчасць Бядуля параўноўвае са святлом, называе яго вялікай сілай, якая можа жыць у душы асобнага чалавека і абавязкова жыве ў душы кожнага народа. І гэта непарушны закон жыцця і прыроды. Няма народаў няздатных, бяздарных, прынцыпова заяўляў Бядуля ў той час, калі з усходу і захаду чуліся папрокі аб нераспрацаванасці беларускай мовы, аб прымітыўным узроўні беларускай літаратуры, культуры, аб неразвітасці ўсяго беларускага...

Гэтая вялікая сіла праўдзівага шчасця і жыцця не можа быць у адным выбранніку, у “вышэйшым чалавеку”, бо голас яго зачынаецца і канчаецца не ў пустэльні, а ў цэлым народзе. У народзе ў абшырным значэнні гэтага слова!

Толькі тады можа народ жыць, калі ён багат творчай сілай...

Толькі тады ён можа быць шчаслівым, калі творыць...

Толькі тады ён можа называцца народам і казаць: “Я жыву!”

Па законе прыроды – кожны народ у сабе мае гэту сілу творчасці, толькі бывае часамі яна ў ім няразвітая, спячая, неўсвядомленая.

Трэба, каб сіла творчасці ў народзе не чэзла без руху. Трэба працай будзіць яе. Трэба як дзіцё гадаваць, расчыняючы перад ёю ўсе вароты, вядучыя да жыцця і волі (392).

Калі нястомнай працай, жывымі справамі падтрымліваць творчы, стваральны дух у народзе, творчасць дапаможа вывесці народ да волі, тады яна стане сапраўды магутнай сілай.

Маючы на ўвазе слоўную, літаратурную творчасць, у артыкуле “Святло” пісьменнік вылучае тры складнікі, тры ўмовы, пры якіх творчасць і становіцца сілай. Гэта – думка, слова і справа. Думку-страсць, думку-імкненне, што нараджаецца ў душы творцы, Бядуля параўноўвае з вулканам, які дрэмле ў глыбокіх нетрах да пары. Але ў свой час гэты вулкан прабівае *ўсю душу, усё нутро, усе пачуцці. Кіпіць, ... ірвецца, выходзіць наверх і фармулюецца словам* (392).

Бядуля заўсёды чуйна ставіўся да слова, разумеў і сам знаходзіў у ім мноства ледзь улоўных, але такіх неабходных у мастацкім творы яго сэнсавых адценняў. У жыцці і ў творчасці ён быў шчырым і непахісным абаронцам беларускай мовы, мовы яго радзімы, якую лічыў і сваёй роднай. Гэта пазіцыя паслядоўна ўвасабляецца ў публіцыстыцы, калі ў Бядулі, Купалы і іншых патрыётаў-“нашаніўцаў” было многа апанентаў, што настойвалі на няразвітасці беларускай мовы, адмаўляючы ёй у будучыні. Відаць, думаючы і пра тое, што генетычна родная, спадчынная яму яўрэйская мова была ў такім жа

заядбаным стане ў царскай Расіі, як і беларуская, пісьменнік пераканана даводзіць, што мова, слова – *вялікая частка творчасці і ўсяго жыцця*:

Слова – гэта душа жывых і даўно сышоўшых у забыццё пакаленняў, уцэленае ў асобу – народ. Дзеля гэтага слова, высанае з малаком маці блізка і зразумела народу. Слова, каторае лілося ў душу з калыснай песняй маці, каторае пры смеху і слязах варушыла душы адышоўшых пакаленняў; яно бяшчылныя вякі, як бы евангелле святое, перадаецца з вуст у вусны, шліфуецца, гартуецца і робіцца, як тая дамаская сталь, вострым і гібкім. Яно да касцей прырастае, у кроў уядаецца і адбіваецца ў псіхіцы народу...

Сонцам жывым разліваецца яно па краі ўсім, ...пануе прыгажосцю і моцай сваёй над народамі усімі. Усе робяцца як адзін чалавек – сэрца к сэрцу, душа к душы. Праз слова яны разумеюць душу аднаго, і тады абудзіцца чын (392–393).

Творчасць аднаго чалавека, сцвярджае Бядуля, гэта набытак не толькі яго асабісты, і нават не толькі народны, але – агульначалавечы. Пісьменнік настойвае на тым, што ў кожным народзе трэба падтрымліваць, гадаваць творчую сілу. Паставіўшы пытанне, як гадаваць, сам жа дае адказ: зразумелым, дарагім сэрцу кожнага родным словам: *...яго мовай – тады мысль усвядомлена вырвецца, як стромкая крыніца, праб'е камень і разліецца па прасторы, заблішчыць тысячай барваў і падніме чалавека ўверх* (393).

Публіцыст пераканана даводзіць, што родная мова – гэта сваё роднае сонейка, *трэба толькі яму болей волі даць*... Тады народ сам усё зробіць. Роднае слова павінна стаць перакананнем кожнага грамадзяніна. Толькі пры такой умове, лічыў Бядуля–асветнік, кожны зможа быць паўнацэнным чалавекам-творцам, *зможа ўсвядоміць сабе свой вялікі чын-дзела: будзе тварыць на сваю і агульную карысць*.

У арткуле “Святло” сінтэзаваны погляды Бядулі мастака-творцы, філосафа-эстэта, асветніка-адраджэнца, ідэолага і палітыка.

Ідэя арыгінальнасці, каштоўнасці духоўнай культуры кожнага народа, нават малога і гаротнага, як беларусы ці яўрэі, пранізвае Бядулеў артыкул “Чакайце сваіх” (1914). Як і ў іншых публіцыстычных выступленнях, тут настойліва праводзіцца думка аб захаванні Беларусі, беларускага народа і яго самабытнага нацыянальнага духоўнага жыцця. Гэта было надзвычай своечасовым і патрэбным, бо ў імперыялістычную вайну народ Беларусі быў літаральна растрэсены на абшарах Расіі: хто змог, выехаў у бежанства ў цэнтральныя губерні, хто на поўдзень, хто ў Сібір... Бядуля востра адчуваў пагрозу знішчэння

да рэшткаў усяго, што было на беларускай зямлі, знішчэння набыткаў беларушчыны. Артыкул пачынаецца зваротам да беларускага народа чакаць з вайны сваіх сыноў, братоў, мужоў, бацькоў. Аўтар перакананы, што вайна – вялікае няшчасце і сапраўднае выпрабаванне для народа, ён верыў, што нарэшце адкрыюцца беларускаму народу вочы на крывадушную палітыку самадзяржаўя, а гэта падштурхне перашучых беларусаў да самавызначэння, бо ўсе войны рана ці позна заканчваюцца, і народу трэба думаць аб будучыні свайго краю. У Бядулі была надзея, што, выпакутаваўшы і гэта, народ зразумее, што няма іншага шляху як самастойнасць, незалежнасць, самабытнасць Беларусі. І тыя, хто ваявалі за імперскія інтарэсы, першымі павінны зразумець гэта: *Яны вам скажуць, што сіла – у злучэнні вялікім, (...) у адвазе і праваце сваёй...*

Яны вам скажуць, што кожнаму народу трэба стаяць за сваё, толькі за сваё... (394).

Бядуля абгрунтоўвае ідэю арыгінальнасці, духоўнай самакаштоўнасці народнай культуры, якая ў той час асэнсоўвалася як ідэя беларусізацыі. Не копіямі-здымкамі з чужога, пераконваў ён, а сваёй непаўторнай, самабытнай культурай, творчасцю і іншымі дасягненнямі славіцца кожны народ і тым самым заслугоўвае пашану ў іншых народаў. Усе народы на зямлі ў розныя эпохі ва ўсіх відах мастацтва і іншых праявах нацыянальнага жыцця *стараліся кожны толькі сваё выказваць*.

У гэтым кароткім, ды вельмі змястоўным, артыкуле Бядуля робіць філасофскае абагульненне аб сутнасці жыцця і смерці, як асобнага чалавека, творцы, так і цэлага народа: *(...) трэба пужацца не жату ў смерці, а смерці ў жыцці..., бо яшчэ больш небяспечна смерць духу (394).*

Бадай, мала хто так, як Бядуля, у супярэчлівыя і драматычныя, перадрэвалюцыйныя гады пісаў з трывогай аб захаванні *душы народа нашага*. Пераконваючы сябе і іншых, ён сцвярджаў, што яна *жыла, жыве і будзе жыць*. Такую назву мае і артыкул 1914-га года, напісаны публіцыстам да гадавіны “Нашай Нівы”. Гэтаксама, як Купала, Багдановіч, Гарэцкі, Ластоўскі, ён верыў у невычэрпныя багацці народнай душы, у яе жыццязольнасць і самазахаванне, нягледзячы на такія неспрыяльныя сацыяльныя і грамадска-палітычныя варункі. *Колькі трагізму было ў гісторыі нашага народа! Колькі цемнаты і нядолі! А колькі беларусаў, што маглі і павінны былі слугаваць свайму народу, запрадалі душы свае чужым сілам. Узгадаваныя народам-пакутнікам, народам-ратаем, гэтыя адступнікі высмеялі свой на-*

род, адракліся ад яго, строілі кпіны з “хама-мужыка”, з яго культуры і мовы, Але (Бядуля зноў знаходзіць трапнае і ёмістае параўнанне народнай душы і памяці) яна, быццам імклівая крыніца з жывой вадой, знайшла сабе выйсце з-пад *каменнага пласту*, вырвалася да сонейка і разбеглася *па лугах-палях ручайкамі, разлілася на бязмерным абшары...* (394).

Бядуля намагаецца пераканаць чытачоў, што народную памяць-душу, як і саму Беларусь, нельга знішчыць, сперці, забыць, бо *гэта жывая, кіпучая кроў у жылах, тыя пачуцці і думкі ў сэрцы, якія перадаюцца нам як спадчына, ад роду ў род...* (394). Ён слухна пісаў, што ў той час беларускі народ толькі набліжаўся да сапраўднага самапазнання і самавыяўлення, да ўсведамлення сваёй вартасці ў вялікай сям’і чалавецтва. Гэта ж датычылася, на яго думку, і беларускай мовы, якая, слухна сцвярджаў аўтар, мае вялікія і не спазнання да канца багацці і выяўленчыя магчымасці.

І што вельмі важна, у публіцыстыцы, як ніхто з сучаснікаў, Бядуля выявіўся як філосаф. На жаль, да сённяшняга дня ён застаецца не асэнсаваны і не ацэнены як пясняр характава, “чыстай красы”, такі ж самабытны, як і Максім Багдановіч. Іх асабістае сяброўства – вынік духоўна-эстэтычнай блізкасці. У абодвух мастакоў былі падобныя, а часам і тоесныя погляды на прызначэнне мастацтва, на паходжанне і разуменне характава, місійнай, прарочай ролі мастацтва, літаратуры. І Бядуля, і Багдановіч лічылі, што прызначэнне характава, прыгажосці – уплываць на паўсядзённае шэрае жыццё, абуджаць чэрствыя, абыякавыя душы, рабіць іх лепшымі, чутымі да прыгожага і ўзвышанага. Дзеля гэтага варта прыгадаць выказванні Бядулі аб характаве, творчых здольнасцях “народнай душы” ў публіцыстыцы 1914 года, у артыкуле “Натхненне і гармонія” (1920) і параўнаць з поглядамі на характава Багдановіча, выказанымі ў “Апокрыфе”, ужо не гаворачы пра тое, што сум па “красе і волі” пранізваў творчасць абодвух пісьменнікаў гэтага часу. У многіх артыкулах 1914-га і пазнейшых гадоў Бядуля звяртаўся да тэарэтычных праблем мастацтва, спрабаваў асэнсаваць і абагульніць свой уласны творчы вопыт. У разважаннях аб натхненні, прыгажосці, характаве цікава выяўляюцца моманты творчай біяграфіі самога пісьменніка. Публіцыстычныя артыкулы Бядулі даюць магчымасць прасачыць, як паступова выкрышталізоўвалася яго эстэтыка, яго разуменне красы, мастацтва і мастацкасці. Ён быў чуйны не толькі да народных пакут, сацыяльна-грамадзянскага бяспраўя беларусаў, але і да ўзвышанага ў жыцці, да таго, што можа ўбачыць *хіба толькі сам паэт* (М. Багдановіч). Ужо да пачатку 20-ых гадоў

ён меў сваю адметную эстэтычную праграму і сваю сістэму поглядаў на творчасць.

Пачаткам і душой мастацтва Бядуля лічыў натхненне. Натхненне – гэта бессмяротны агонь, якім палалі і палаюць сэрцы тысяч людзей. Але каб гэта душа дала мастацкі плён, павінна быць і “цела”, гэта значыць, мастак павінен валодаць дасканалы тэхнікай.

Людзі заняты сваімі будзённымі справамі жыцця. Пачуцці ў іх агрубелі штодзёншчынай. Яны ходзяць па дарагіх скарбах, як па простых каменнях, не прыкмячаючы іх...

Паэт на горне сваёй душы перакоўвае, як той казачны алхімік, камень на золата.

Душа паэта адбівае жыццё ў розных колеры, як вясёлка пад сонцам.

І толькі калі чалавек зліваецца з характвам прыроды, ён знаходзіць сваё шчасце і свой супакой.

Чалавек можа толькі тады быць паэтам, калі душа яго пранікнута характвам да самазабыцця, да самаахвярнасці, калі душа яго гарыць на сваім уласным агні... (398).

Бядуля быў перакананы і пераконваў іншых, што мастацтва павінна ўзвышаць людзей, рабіць іх лепшымі, высакароднымі. Людзі мастацтва, іх пісьменнік метафарычна называў *жрацамі характва* ці *прапрокамі характва*, адкрываюць іншым таямніцы характва, знаходзяць прыгажосць усюды, ачышчаюць такім чынам людскія душы, падымаюць іх сваім натхненнем і творчасцю да нябёс, *каб яны парабіліся лепшымі і святлейшымі*.

Зусім відавочна, што ў Бядулевай творча-эстэтычнай канцэпцыі гарманічна спалучаліся грамадзянска-патрыятычныя, сацыяльна-класавыя матывы з эстэтыкай прыгажосці і ідэаламі характва. *Мастацтва ў сваіх фарбах, формах, вобразах і згуках авекавечвае эпохі тысячаляццяў. Яно, мастацтва, служыць новым пакаленням у сэнсе гісторыі ў сто крат болей, чымся летапісы, прафесарскія працы і г. д., бо ў ім захаваў непадробны дух эпохі, – яе настроі, яе перажыванні, яе ідэалы характва* (403).

Шчыра і натхнёна пакланяўся Бядуля красе, характву, меў талент бачыць іх усюды, у розных праявах жыцця прыроды і чалавека. Гэта ён зноў і зноў дэкларуе. Вось яго невядомы сучаснікам верш “Характву”, які быў надрукаваны ў газеце “Вольная Беларусь” 7 студзеня 1918 года. Рэдактарам газеты быў сябра і аднадумца Бядулі Язэп Лёсік, сакратаром – былы сакратар “Нашай Нівы” Бядуля. Газета мела дэвіз: “Няхай жыве незалежная Беларусь!”

ХАРАКТВУ

Ты – мой закон, мая душа, мая рэлігія, мой Бог.

І кожную хвілю я табе малітвы новыя твару.

Табой я шчасліў, я – твой жрэц, хвалу табе
пяе мой рог.

Я – сейбіт твой, я – твой ратай, я паласу
тваю ару.

Усюды бачу я цябе з вянком вясёлак на чале,
З вясновым сонцам у вачох, з парывам творчасці
ў грудзях,

З букетам красак у руках, у вечным радасным
святле,

Са спевам цудным аб зямлі, аб зверках, травах
і людзях.

Гармоніяй тваёй душы напоўнен Божы свет увесь
Ад шума ветра між далін да сумнай дудкі пастушка,

Табою вее вешні луг, грамады гор, зялёны лес,
Фарбуеш вусны шчыр-дзяўчат і кволы коўшык
васілька.

І кудры старца беліш ты, у дзешюка твой бляск
вачэй.

Ў нябёсах зоркі лічыш ты і аксаміт ў лагчыне
тчэш.

У лані грацыя твая. Варожыш цішыню начэй.

А песнярам – сынам зямлі –
натхненне вечнае даеш².

На жаль, Бядулевай мары – стаць песняром хараства – не суджана было збыцца. Новае сацыяльна-палітычнае жыццё ў сацыялістычнай Беларусі пазбавіла Бядулю і іншых мастакоў магчымасці творчай рэалізацыі сваіх задум. Ідэалагічнае, палітычнае ўмяшанне, а ў канцы 20-ых і ў 30-ыя гады адкрыты партыйны дыктат прымусілі пісьменніка адмежавацца ад сваіх ранейшых творча-эстэтычных ідэалаў і перакананняў і тварыць па прынцыпах класавасці, народнасці і партыйнасці, асабліва – партыйнасці. Своеасаблівай рэакцыяй пратэсту сталі многія творы мастака, найперш – аповесць “Салавей”, галоўны твор Бядулі 20-ых гадоў. А яшчэ пазней, у 30-ыя гады, вульгарызатарская крытыка і партыйныя літцэнзары вымусілі Бядулю адмовіцца ад сваёй ранейшай “дакастрычніцкай” творчасці, ад адраджэнцкай ідэянасці і беларускасці ў ёй.

² З. П. Мельнікава, “На горне душы”: Творчасць Змітрака Бядулі і беларуская літаратура першай трэці XX стагоддзя”, Брэст 2002, с. 90.

STRESZCZENIE

Autorka artykułu analizuje mało znaną publicystykę wybitnego białoruskiego pisarza związanego w latach 1912–1915 z gazetą “Nasza Niwa” Zmitraka Biaduli. Jego artykuły obfitują w ideały obywatelskie i twórczo-estetyczne. Szczególną uwagę zwrócono na motywy patriotyczne, przekonanie autora o tym, że piękno i harmonia to wartości najwyższe. Zdaniem Z. Biaduli badanie duchowej spuścizny narodu i jego historii powinno być podstawowym zadaniem społeczeństwa, ponieważ specyfika narodu stanowi ogólnoludzkie bogactwo.

Słowa kluczowe: publicystyka, estetyczne ideały, piękno, natchnienie, harmonia, dusza narodu, patriotyzm

SUMMARY

In the article publicistic writing of an eminent Belarusian writer Zmitrak Byadulya who cooperated with “Nasha Niva” in 1912–1915 is analyzed. His articles expressed the author’s civil and creative-esthetic ideals. Special attention is concentrated on patriotic motifs, his belief that beauty and harmony are the highest ever values. The writer’s conviction that the examination of the nation spiritual heritage, and its history should be the first and foremost task of the society.

Key words: publicistic writing, esthetic ideals, beauty, inspiration, harmony, the soul of nation, patriotism